

«І ВСЕ ТУТ ПОВНО ДЛЯ МЕНЕ НЕ ТІЛЬКИ ІСТОРИЧНИХ, АЛЕ Й РОДИННИХ СПОМИНІВ». ЛІСНИКИ

«Волю сидіти на «Дніпрових горах», на батьківщині – в милі відси село, де похований мій дід (сам я й пам'ятник ставив над ним, виїжджаючи до Галичини 1894 р.) і де виростав мій батько, і все тут повно для мене не тільки історичних, але й родинних споминів», – такі теплі слова Михайло Сергійович сказав на адресу старовинного мальовничого прикиївського села Лісники, яке відіграло неабияку роль в історії родини Грушевських.

Важко стриматись, щоб не змалювати стисло колоритне минуле Лісник. У часи Київської Русі це поселення вже існувало. Зокрема, за свідченням Києво-Печерського Патерика, давньоруський письменник та один з перших ігуменів Києво-Печерського монастиря Феодосій (бл. 1036-1074) «имел пещеру в селе Лесниках и живал в оной чрез весь великий пост». Ім'я Феодосія Печерського, як вважають, носить сусіднє село Ходосівка. Зовсім

поруч з Лісниками, за 1 – 2 км. у бік Дніпра, ще десь на межі XI – XII ст. був заснований великий і колись добре відомий Гнилецький монастир, який, занепав і запустів після монгольської навали. Запустила і вся Київщина, тож удруге про існування Лісників історичні джерела вдруге згадують тільки 1498 р., коли, за словами краєзнавця Е.Руліковського, «в актовій книзі Києво-Печерської Лаври трапляється лист такого собі Семена Скалковича, в якому той зобов'язується за себе й нащадків своїх платити Печерській лаврі по копій грошей з маєтності Лісник». Відомо також, що один з пізніших власників Лісників – «Адам Іванович Богуфал земенин господарский повету Киевского [...] року 1596, мсца августа 1 дня [...] две части Лесников [...] на вечность продал [...] его милости велможному княжати Яхимови Корецькому воеводичу волынскому и малжонце его млсти паней Ганне Ходкевичовне».

Часи Юхима та Ганни Корецьких, либонь, були найяскравішим періодом в історії цього поселення, а точніше – міста, бо саме так характеризувались Лісники в тогочасних документах. Тоді як князь Юхим проводив життя в лицарських походах, його заповзятлива дружина вдома пильно дбала за господарство, тож рік-у-рік їхнє багатство зростало. У Лісниках Корецькі мали свій дерев'яний замок над селом, який було зруйновано в роки Хмельниччини, і лише спустошена гора над селом відтоді зветься Замковою.

Тривале воєнне лихоліття забрало безліч життів, дуже підірвало господарство, призвело до ослаблення та спустошення українських міст і сіл. Смерть і руїна не обминули і Лісники та його покозачених мешканців. За тих умов з відходом польсько-католицького панування київські православні монастирі, вплив яких небувало посилювався, зуміли об'єднати у своїх руках мало не всю земельну власність Київської сотні з обезлюдненими селами. Одним з доказів тому став універсал гетьмана Петра Дорошенка, який 19 грудня 1670 р. дарував видубицькому «ігуменові і всій братії село, або колись бувше містечко Лісники з усіма належностями, [...] аби всяке отцю ігуменові видубицькому і всій його братії віддавати послушенство».

Втім, після проведеної за Катерини II секуляризації в 1786 р. село з монастирського перетворилось на казенне, тож пам'ять про майже столітнє панування Видубицького монастиря берегла хіба що збудована 1732 р. церква Преображення Господнього (Спаса). Та й ту ми тепер можемо побачити лише на малюнку Домініка

П'єра Де ля Фліза (1787 – 1861) – колишнього військового медика армії Наполеона, а згодом – старшого лікаря по відомству державних маєтностей Київської губернії. Вийшовши на вже відому нам Замкову гору, він на акварельному малюнку відтворив панораму Лісник середини ХІХ ст.: затиснене між кількома великими пласкими пагорбами невелике село з хаотично розкиданими вкритими соломною білими хатками з невеликою дерев'яною церквою, увінчаною стрімкою банею.

↖ Лісники на малюнку Де ля Фліза. 1840-і рр.

На той час священником лісницької церкви був уже Федір Васильович Грушевський (прибл. 1791 – 1851) – майбутній дід вченого. В життя Федора Васильовича це село назавжди ввійшло восени 1836 р., коли він з дружиною Марією Кирилівною та шістьма дітьми (четвертим з них був Сергій Грушевський – майбутній батько вченого) переїхав з рідної Чигиринщини на лісницьку парафію. Михайлові Грушевському не судилось застати діда, який помер за п'ятнадцять років до його народження, тому Михайлові уявлення про нього формувались лише з батькових розповідей: «Батько оповідав, що дід був характеру легкого і веселого, байдужого до справ житейських, майстер поспівать, і побалакать, і поострословить, притім характеру доволі самостійного [...] Дід був «циганкуватий» – худорлявий, чорнявий, жвавий [...] Він був людиною лагідною, дуже доброю, щирою, – хороший чоловік був». А в одному з листів до сина Сергій Грушевський додавав: «Он был замечательно прост, сердечен, так что прихожане говорили о нем: «Це наш мужицкий

пип», смирный, незлопамятен... Прихожане очень его любили и относились к нему, как хорошие дети к отцу».

Пригадуючи батькові розповіді, Михайло Сергійович зазначав, що «село Лісники як підгородня осада було дуже глухим кутком», і лісниківці, «сидячи в лісах і на водах, оправдували своє ім'я, займаючись рибальством та всяким лісовим промислом». Тож «дитячі роки батька проходили дуже інтересно серед селянської дітвори в лісових і водяних екскурсіях, ловах на рибу і раків, і т.д., і він дуже любив оповідати про них». Без сумнівно, на тій прадавній землі діти зустрічалися з давньою, майже забутою історією. Їхню уяву могли полонити давні печери, що їх викопали ще засновники Києво-Печерського монастиря в схилах пагорбів близького урочища Церківщина (Церковище) і там же – руїни Гнилецької обителі. Сергій Грушевський мав почути багато розповідей про ту давнину, про закопані скарби, про козаччину (дещо з того навіть тепер розповідають у Лісниках). Мабуть, він бачив прадавні городища біля сусідніх сіл Хотова, Ходосівки, Старих Безрадичів, питав старших про незбагненні Змійові вали, що, звиваючись гігантською борозною, тягнулись за небокрай... Може, саме тоді зародилась у нього повага до історичної й культурної спадщини рідного краю, яку він пронесе через усе життя і яка дасть потужний сплеск у душах його дітей і найбільше – в його сина Михайла.

Усього в родині Грушевських виросло семеро дітей: Марина (1823 – між 1868 і 1892), Юхим (Євфимій; бл. 1826 – 1895), Сергій (1830 – 1901), Анастасія (1832 – бл. 1886), Іван (1836 – 1865), Гнат (Ігнатій, 1839 – 1905), Марія (1842 – не ран. 1902). Якщо старші були вже цілком дорослими, то менші ще повністю були під батьківською опікою. Та не дарма кажуть, що пізні діти – ранні сироти. 2 вересня 1851 р. у віці близько шістдесяти років Федір Грушевський помер, залишивши вдову з купою недорослих дітей. Останній прихисток йому дала лісницька земля. Але й його родина не довго залишилась у Лісниках. Ще за батькового життя старший син Юхим став дяком у Бердичівському повіті, а старша дочка Марина вийшла заміж за Пахомія Пашківського – дяка з сусіднього села Пирогів. Анастасія бл. 1854 р. стала дружиною за священника нового лісницького священика Якова Моїзолевського, і, за словами Михайла Грушевського, «се дало змогу сім'ї зостатись на старім обійсті і виростити молодших дітей». А з 1858 р. молоде подружжя переїхало до села Наливайківки Київського повіту.

↗ Глафира та Сергій Грушевські. Варшава.1866 р.

Сергій Грушевський на 1851 р. уже навчався в Київській Духовній Семінарії. Згодом він закінчив ще й Київську, викладав у Полтаві, Києві та в Холмі, де 17(29) вересня дружина Глафира Захарівна народила їхнього первістка Михайла. У 1870 р. він з родиною і старою матір'ю переїхав на Північний Кавказ – до Ставрополя, а з 1878 р. – до Владикавказу. До кінця життя займав посаду директора народних училищ і ввійшов в історію як основоположник народної освіти того, на той час, «малокультурного краю». «Для тодішніх часів, для того убогого осередку, з якого батько вийшов, се був успіх незвичайний, несказаний, тріумфальний. Батько мусів вважати себе пестієм долі», – писав згодом Михайло Грушевський. Проте Сергій Федорович ніколи не забував своїх рідних, які залишались на Київщині, бо «підтримування [...] бідних родичів було для нього догматом моралі, на потвердження його він любив цитувати апостола Павла: хто про близьких, а особливо рідних не

клопочеться, той віри відрікся і гірший від невірного. Почуваючи себе вибранцем долі, котрому пощастило вийти з тої юдолі нестатків, в яким поколіннями оберталася наша рідня, він уважав своїм обов'язком «не задаватись», підтримувати з нею зносини і по змозі помагати».

Не забував він і про батьківську могилу в Лісниках. Тривалий час це, очевидно, було скромне поховання, бо на щось більше вдова з малими дітьми просто не спромоглася б. Немає сумніву, що Сергій Федорович, приїжджаючи час від часу з сім'єю з Кавказу, бував тут, приводив до місця останнього батькового спочинку своїх дітей. Значно більше можливостей щодо увічнення пам'яті про батька з'явилося пізніше, коли він, зробивши блискучу, як для освітянина, кар'єру, став заможною людиною, а його син Михайло 1886 р. оселився в Києві для навчання в Університеті св. Володимира. Складаючи 1892 р. вже згадуваний заповіт, Сергій Грушевський, серед іншого, розпорядився «положить теж в Киевскую контору Государственного банка пятьсот (500) рублей [...] на имя приходской церкви в селе Лесниках Киевского уезда, где служил и погребен под церковью отец мой и где я провел отрочество и отчасти проводил мою юность». Мабуть, тоді ж він прийняв рішення про встановлення на могилі кам'яного пам'ятника.

☞ Сергій Грушевський. Владикавказ. 1890-ті рр.

Як видно з листування Грушевських, восени 1893 р., коли з'ясувалося, що Михайло має переїжджати працювати до Львова, Сергій Федорович з сином почав обговорювати всі подробиці справи. Відповідаючи на синову пропозицію щодо лаконічної епітафії українською мовою і без євангельських цитат, він всеж вирішив, що «Надпи[си] пусть будут и славянские, к иерею они идут, но с надписями малороссийскими могут не позволить поставить, особенно под церковью, власть имуще, да м[огу]т неприятности отразиться и на живых... К чему и зачем наклепать на себя капости, когда их бывает и непрошенных. [...] Хорошо бы [тебе] повидаться с о. Феофилактом, и, передав ему мой поклон, окончательно порешить с памятником и постановкою его на месте» (15.11.1893). Оскільки пізня осінь не була сприятливою порою для встановлення надгробка, то ці роботи були проведені з початком наступного літа. Підтвердженням тому став лист, відправлений 11 червня 1894 р. Грушевським-молодшим батькові

до Владикавказу: «Въ среду ездил я съ о. Ѳ[еофилактомъ] ставить памятникъ в Лісники, что и сделал». Зверніть увагу: в російському тексті назву села вчений подав рідною мовою. Цей лист дозволяє зрозуміти, чому й на пам'ятнику старослов'янська епітафія передає назву села Лісник не церковнослов'янською мовою (Лѣсникъ), а українською (Лісник) – поширеним тоді «желехівським» правописом. Не отримавши підтримки батька щодо мови епітафії, юнак все ж залишив рідну мову в назві цього українського села, ніби підкреслюючи своє особливе до нього ставлення.

Втім, бурхливе ХХ ст. було аж надто немилостивим до історичної пам'яті. Колективізація, голодомор, комуністичні репресії, II Світова війна... важким катком вони проїхалися по нашій землі і людських долях. Церква Спаса, зачинена, за словами старожилки Марії Колістратенко, «після голоду», була зруйнована під час війни, а разом з нею – і давнє лісницьке кладовище з надгробком Федора Грушевського. Натомість трохи праворуч від місця, де була церква, з'явилася братська могила радянських воїнів зі статуєю солдата і плитами з прізвищами загиблих на фронті односельців. Той перелік мало відрізняється від прізвищ, записаних у метричних книгах о. Федора – навіть чисельні потрясіння та безпосередня близькість до Києва з його нівелюючим впливом не вплинули суттєво на сталість складу населення Лісників. Про те, що могила Федора Грушевського, як і інші поховання, не збереглась, науковці знали й раніше, змирившись з цією, далеко не першою, втратою.

⤴ Солдатська братська могила радянських воїнів. 2016 р. Лісники. Фото автора

Та все ж 27 жовтня 1998 р. була здійснена поїздка автора разом з нащадком роду Грушевських п. Елеонорою Коваль до Лісник, щоб, принаймні, зафіксувати місце, де вона колись була, розпитати найстарших людей, що вони пам'ятають. Хоч, як виявилось, пам'ятали вони небагато: «Тут, на пагорбі, до війни була церква. Біля неї були могили, стояли якісь пам'ятники. Тут ми святити паски. А там далі була попівська садиба, малими там ми крали груші...».

Але трапилось несподіване: до розмови втрутився чоловік зовсім ще молодий, зауваживши: «Ви не там шукаєте». Назвавшись Анатолієм Вересенком і пояснивши, що в Лісниках працює землевпорядником, він запросив до сусіднього с. Круглика і там показав безіменну солдатську могилу часів Другої світової війни. Акуратно виконана масивна срібляста металева табличка, закріплена на колись ретельно обробленій брилі темного

лабрадориту, повідомляла звичне ще з радянських часів: «Ніхто не забутий, ніщо не забуто». Могила, яких безліч, як старих ран, на нашій землі... Та варто було пильніше придивитись до пощерблених нерівностей нижче таблички, провести рукою по холодній поверхні каменю, щоб помітити, що колись там був давній вирізьблений напис. Напівзбиті літери впевнено склалися в слова: «Феодоръ Грушевскій». Такі відкриття в житті дослідника бувають нечасто!

↗ Елеонора Коваль та Анатолій Вересенко на солдатській могилі з надгробком Федора Грушевського. Село Круглик. 27 жовтня 1998 р. Фото автора

Виявляється, Анатолій Григорович знав про цей надгробок від місцевого краєзнавця Василя Осипенка. Щось він запам'ятав і з переказів про своїх предків: декого з них лісниківці обирали на церковного старосту. Зокрема, як видно з архівних джерел, ще за священства Федора Васильовича таку довіру виявляли прапрапрадідові – Онуфрієві Микитовичу Вересенку (бл. 1810 – не.ран. 1850) і прапрапрадідові – Микиті Степановичу Вересу (бл. 1779 – не ран. 1850). Від Анатолія Григоровича та місцевих старожилів ми й довідалися, як незабаром по війні в когось з'явилась «ідея» поставити надгробок Федора Грушевського на солдатську могилу край дороги в Круглику. У 1985 р., як розповів працівник розташованого в Круглику підсобного господарства київського авіазаводу ім. Антонова Анатолій Дмитрович Лепеха, надгробок з солдатськими останками перенесли вдруге – до центру Круглика. За свідченням Анатолія Дмитровича, надгробок вже мав майже сучасний вигляд: зі збитими написами й червоною металевою зіркою нагорі. Його лише підняли на облицьовану

плиткою підставку і прикріпили алюмінієву табличку з «канонічним» «Ніхто не забутий, ніщо не забуто». Чи задумувались тоді, а тим більше по війні, коли забирали надгробок Грушевського з Лісників, що за показною турботою насправді нищилась пам'ять про іншу людину? І все ж, той напис несподівано виявився пророчим: зберігся і пам'ятник (на своєму місці в Лісниках він навряд чи вцілів би, як не вцілили сусідні могильні плити), і людська пам'ять. Нам залишалось відновити надгробок, повернути його на той самий пагорб. Навряд, щоб то було точне місце поховання о. Федора, бо надто вже різняться свідчення старожилів щодо його розташування. Мав рацію лісницький старожил (1911 р. н.) Юхим Погребний: «Все земля одна, наша рідна. Де поставим – там і буде добре».

↗ Працівники Державного історико-меморіального Лук'янівського заповідника та Елеонора Коваль біля солдатської могили з надгробком Федора Грушевського. Село Круглик. Квітень 2000 р. Фото автора

За цю відповідальну роботу взявся київський Державний історико-меморіальний Лук'янівський заповідник, науковці якого виявили терплячість і високий професіоналізм, з увагою прислухались до ідей і пошуків грушевськознавців, висловлюючи свої вагомні пропозиції. Так, залишалось багато неясного щодо тексту, вирізьбленого на пам'ятнику. Як уже зазначалось, добре читався лише один, найголовніший, рядок: «Феодоръ Грушевській». З іншими ж було значно складніше. Але на допомогу прийшов випадок: в одному з листів за 1894 р., адресованих Михайлові Грушевському від батьків, виявилась стороння дописка старослов'янською мовою: «Зде почи Іерей с. Лѣсникъ

Феодоръ Грушевській / род. 1794, успе 1852 г.». Як показало вивчення, рештки збитого напису на надгробкові повторювали, хоч і не зовсім точно, щойно наведену епітафію з листа. Лише роки на камені вирізьблені не арабськими цифрами, а церковнослов'янськими; до того ж у листі невірно вказаний рік смерті о. Федора, в той час як на надгробку правильно названо 1851 рік. Та все ж та архівна знахідка стала ключем до прочитання, здавалось, навіки знищеного напису на надгробку. Проте від простого поновлення епітафії все ж довелося відмовитися. І не лише тому, що в старослов'янському варіанті він був би важкодоступним для прочитання, або тому, що окремі його місця ще викликають деякі різночитання. Цей понівечений надгробок став пам'ятником не лише Федорові Грушевському, але й трагічному ХХ століттю, красномовним свідком пережитих ним часів. Тому вирішено було нічого на ньому не змінювати, а підняти на гранітну підставку-п'єдестал і вже на ній чітко вибити розшифрований напис у перекладі на сучасну українську мову, здійснивши, нарешті, волю Михайла-Грушевського:

Тут почив ієрей с. Лісник

Федір Грушевський

Нар. 1794 р. Пом. 1851 р.

Воздвигнуто 1894 р.

Хоч відомо, що з роком народження Федора Грушевського повної ясності нема, але, оскільки пізніші джерела називали переважно 1794 р., і цю ж дату замовив на надгробкові його онук Михайло, то й ми повторили її вслід за ним. А щоб не створювати для нащадків нових загадок, вирішили зробити на звороті підставки текст, який однозначно пояснював історію пам'ятника:

Надгробок встановив Михайло Грушевський на могилі свого діда Федора Васильовича Грушевського на цьому пагорбі біля старої Преображенської церкви в 1894 р. Знесений у середині ХХ ст. Відновлений у 2001 р.

У серпні 2001 р. завдяки спонсорській підтримці (коли першим відгукнувся й розпочав збір коштів народний депутат України і голова обласної організації Народного руху України Євген Жовтяк, ініціативу підхопила місцева влада) реставраційні роботи вдалось розпочати. Не лишився осторонь і київський міський голова Олександр Омельченко, за допомогою якого було

впорядковано пагорб і прилягаючу до нього територію в центрі села. Постав надгробок якраз на місці церкви, в якій служив о. Федір, біля стін якої він був колись похований. У ті дні біля щойно встановленого пам'ятника особливо зворушливо виглядала вчителька місцевої школи з групою першокласників. Цим дітям пощастило: перед ними відкривалась багата минувшина рідного краю.

↷ Перші екскурсанти... Вчителька школи с. Лісник Галина Михайлівна Комина привела першокласників до щойно встановленого відреставрованого надгробка Федора Грушевського. Вересень 2001 р. Фото автора

Освячено відновлену пам'ятку було 16 вересня 2001 р., рівно через 150 років після поховання Федора Грушевського, у присутності багатьох гостей, зокрема, керівників Києва, Київської області та Києво-Святошинського району, обласної організації Українського Народного Руху, нащадків роду Грушевських, серед яких були і прямі нащадки Федора Васильовича і, звичайно ж, мешканців Лісник. Вони, лісницькі трударі, були справжніми господарями свята.

↗ Грушевськознавці та нащадки Великого Українця біля освяченого надгробка Федора Грушевського в Лісниках. 16 вересня 2001 р. Фото автора

Зійшлося, мабуть, півсела. Для місцевого населення ця подія мала неабияке значення, ставши виявом духовної невмирущості, торжества історичної справедливості, причетності їхньої малої батьківщини до багатой минувшини всього українського народу. Не випадковим здається признання вже згадуваного 90-річного лісницького ветерана Юхима Погребного: «Більшого свята за все життя не бачив». А для нас, грушевськознавців і нащадків роду Грушевських, ця подія стала маленькою перемогою на довгому і тернистому шляху духовного відродження українства.

Тепер, через півтора десятиліття, Лісники можна не впізнати. В історичному центрі села постав Майдан Родини Грушевських, а поруч місцева школа носить ім'я Михайла Грушевського. Біля неї височить пам'ятник Великому Українцеві. Його ім'я стало візитівкою і гордістю для Лісник, адже поселення одне з небагатьох на сучасній мапі Київщини, пов'язане з родиною Грушевських.

↗ Відкриття пам'ятника Михайлові Грушевському біля школи с. Лісник. 14 вересня 2008 р. Фото автора

Це прикиївське село небувало розрослося, і навколишні мальовничі схили зайняла дорога елітна забудова столичних можновладців. Проте особливим, сакральним місцем залишається тут невеличкий пагорб, звідки в сиву давнину починались Лісники, де стояла дерев'яна церква Спаса, біля якої знаходили вічний спочинок лісниківці. Тож для нас і сучасних мешканців Лісник, як і колись для Михайла Грушевського, «все тут повно [...] не тільки історичних, але й родинних споминів».

Микола Кучеренко

ЗАЛИШИТИ ВІДПОВІДЬ

Ім'я *

Email *

Опублікувати коментар

**МУЗЕЙ ВІДЧИНЯЄ ДВЕРІ ДЛЯ
ВІДВІДУВАЧІВ**

«Я ПОЧУВ СЕБЕ ЛІТЕРАТОРОМ»

**КУЛЮНЯ/КАТРУСЯ/КАТЕРИНА
МИХАЙЛІВНА**

**«МІЙ СВІТЕ ЗАТИШНИЙ, МОЯ УТІХО
МИЛА»:
ОСВІДЧЕННЯ МИХАЙЛА
ГРУШЕВСЬКОГО**

«Історико-меморіальний музей
Михайла Грушевського» © 2017

е-АРХІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Попередня версія сайту

Музей працює щоденно, крім понеділка, з 10:00 до 18:00

Київ, вул. Паньківська, 9

Тел.: (044) 288-28-07